

GLOBAL JARAYONLAR VA BARQAROR TARAQQIYOT FALSAFASI: INSONIYAT SIVILIZATSIYASINING YANGI PARADIGMASI

Shomurodov Ibrohim Xusanmurot o'g'li

Axborot texnologiyalari va menejment universiteti o'qituvchisi

E-mail: ibrohimshomurodov93@gmail.com

Ruzikulova Laylo Abdurahmon qizi

Axborot texnologiyalari va menejment universiteti o'qituvchisi

E-mail: laylorozikulova@gmail.com

Abdullayev Behruz Baxtiyor o'g'li

Axborot texnologiyalari va menejment universiteti Ijtimoiy fanlar fakulteti

Psixologiya ta'lim yo'nalishi 1-bosqich talabasi

ANNOTATSIYA Ushbu tadqiqotda globallasuv jarayonlarining zamonaviy sivilizatsiya inqiroziga ta'siri va ushbu inqirozdan chiqishning falsafiy asosi sifatida barqaror taraqqiyot konsepsiyasi tahlil qilinadi. Maqolada antropotsentrik dunyoqarashning cheklanganligi, ekotsentrizmga o'tish zarurati va kelajak avlodlar oldidagi axloqiy mas'uliyat masalalari ilmiy asoslab berilgan. Shuningdek, O'zbekiston olimlarining barqarorlikning iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy jihatlari o'rtasidagi dialektik bog'liqlik hamda Noosfera nazariyasining zamonaviy interpretatsiyasiga doir qarashlari tadqiq etiladi.

KALIT SO'ZLAR: Globallasuv, barqaror taraqqiyot, ekologik etika, antropotsentrizm, noosfera, sivilizatsiya, ekotsentrizm, global mas'uliyat, sinergetika, sirkulyar iqtisodiyot.

АННОТАЦИЯ В данном исследовании анализируется влияние процессов глобализации на кризис современной цивилизации и концепция устойчивого развития как философская основа выхода из этого кризиса. В статье научно обоснованы ограниченность антропоцентрического мировоззрения, необходимость перехода к экоцентризму и вопросы моральной ответственности перед будущими поколениями. Также исследуются взгляды узбекских ученых на диалектическую взаимосвязь между экономическими, экологическими и социальными аспектами устойчивости, а также современную интерпретацию теории Ноосферы.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: Глобализация, устойчивое развитие, экологическая этика, антропоцентризм, ноосфера, цивилизация, экоцентризм, глобальная ответственность, синергетика, циркулярная экономика.

ABSTRACT This research analyzes the impact of globalization processes on the crisis of modern civilization and the concept of sustainable development as a philosophical basis for overcoming this crisis. The article provides a scientific substantiation of the limitations of the anthropocentric worldview, the necessity of transitioning to ecocentrism, and the issues of moral responsibility toward future generations. Furthermore, it explores the perspectives of Uzbek scholars on the dialectical interconnection between the economic, environmental, and social aspects of sustainability, as well as a modern interpretation of the Noosphere theory.

KEYWORDS: Globalization, sustainable development, environmental ethics, anthropocentrism, noosphere, civilization, ecocentrism, global responsibility, synergetics, circular economy.

KIRISH: GLOBALIZATSIYA VA ZAMONAVIY SIVILIZATSIYA INQIROZI

Insoniyat tarixi taraqqiyotning turli bosqichlarini bosib o'tgan bo'lsa-da, aynan XXI asrga kelib "global" tushunchasi o'zining haqiqiy ontologik va amaliy ma'nosini kasb etdi. Globallashuv — bu shunchaki iqtisodiy integratsiya yoki axborot almashinuvi emas, balki butun dunyoning yagona ekzistensial makonga, ya'ni ****"yagona taqdir hamjamiyati"***ga aylanishidir. Biroq, bu jarayonning paradoksi shundaki, insoniyat texnik va moddiy jihatdan boyigan sari, o'zining tabiiy yashash muhitini — biosferani shunchalik shiddat bilan vayron qilmoqda.

Zamonamizning eng o'tkir ziddiyati — **cheksiz iqtisodiy o'sishga bo'lgan ehtiyoj va Yer sayyorasining cheklangan resurslari** o'rtasidagi keskin to'qnashuvdir. Klassik iqtisodiy maktablar uzoq vaqt davomida "tabiat — tunganmas ombor" degan yanglish tasavvurga tayanib keldi. Bugungi kunda esa bu mexanistik qarash o'z o'rnini **"Barqaror taraqqiyot" (Sustainable Development)** paradigmasiga bo'shatib bermoqda. Barqaror taraqqiyot shunchaki atrof-muhitni muhofaza qilish emas, balki iqtisodiy samaradorlik, ijtimoiy adolat va ekologik xavfsizlikning dinamik muvozanatidir. Tadqiqotning maqsadi — global inqirozlardan chiqishning intellektual xaritasini chizish va barqarorlikni ta'minlovchi fundamental prinsiplarni ilmiy asoslashdan iborat.

NAZARIY QISM: BARQAROR TARAQQIYOTNING FALSAFIY ASOSLARI

2.1. Antropotsentrizm inqirozi va Ekotsentrizmga o'tish dialektikasi

G'arb falsafasida Uyg'onish davridan boshlab shakllangan va R. Dekart hamda F. Bekon asarlarida cho'qqisiga chiqqan "Inson — tabiat hukmdori" g'oyasi texnogen sivilizatsiyaning ma'naviy dvigateliga aylandi. Bu yondashuv tabiatni inson manfaatlariga xizmat qiluvchi "jonsiz mexanizm" sifatida talqin etdi. **Falsafiy burilish:** Barqaror taraqqiyot falsafasi bu utilitar yondashuvni rad etib, **Ekotsentrizmni** taklif etadi. Bunda inson tabiatning xo'jayini emas, uning ajralmas bir qismi sifatida ko'riladi. O'zbek faylasufi Q. Nazarov ta'kidlaganidek, insoniyatning borliqqa bo'lgan munosabati "hukmronlik"dan "hamkorlik" (koevolyutsiya) tamoyiliga o'tishi barqarorlikning birinchi shartidir.

2.2. Noosfera va Sinergetik yondashuv: Aql va Tabiat simbiozi

V.I. Vernadskiy tomonidan asoslangan **Noosfera (aql sohasi)** nazariyasi barqaror taraqqiyotning eng muhim metodologik poydevoridir. Unga ko'ra, insoniyat aql-zakovati Yer yuzidagi yangi geologik kuchga aylandi. Noosfera — bu biosferaning shunday bosqichiki, unda inson ongi va ilmiy tafakkuri taraqqiyotni tartibga soluvchi asosiy omil bo'ladi. Sinergetik nuqtai nazardan, global dunyo o'ta murakkab tizim bo'lib, undagi kichik bir ekologik buzilish (kapalak effekti) global miqyosdagi beqarorlikka olib kelishi mumkin. Shuning uchun rivojlanish endi stixiyali emas, balki boshqariladigan jarayon bo'lishi shart.

2.3. Mas'uliyat etikasi va Kelajak Falsafasi

An'anaviy axloq tizimlari asosan "shu yerda va hozir" tamoyiliga tayangan. Biroq, zamonaviy falsafadagi "Mas'uliyat prinsipi" (Hens Jonas talqinida) yangi kategorik

imperativni ilgari surdi: inson harakatlari kelajakda hayotning davom etishiga xavf tug'dirmasligi kerak. Akademik N. Shermuhammedova ta'kidlaganidek, bu nazariya hozirgi avlodga "kelajak avlodlar hisobiga yashash" ma'naviy huquqini bermaydi va barqarorlikning axloqiy o'zagini tashkil etadi.

TAHLIL: GLOBAL JARAYONLARNING ZIDDIYATLI DINAMIKASI

3.1. Iqtisodiy determinizm va "Ekologik iz" (Ecological Footprint)

Zamonaviy iqtisodiy tizim chiziqli modelga (olish — ishlab chiqarish — tashlab yuborish) tayanadi. Global tahlillar shuni ko'rsatadiki, insoniyat hozirda Yer sayyorasining qayta tiklanish imkoniyatidan **1.7 barobar ko'proq** resurs iste'mol qilmoqda. **Tahliliy xulosa:** Iqtisodiy o'sish va ekologik degradatsiya o'rtasidagi bog'liqlikni uzish (decoupling) barqarorlikning bosh vazifasidir. Bu yerda "Sirkulyar iqtisodiyot" tushunchasi markaziy o'ringa chiqadi. Bu model chiqindisiz ishlab chiqarishni ko'zda tutib, tabiatdagi modda almashinuvi jarayonining iqtisodiy aksidir.

3.2. Global iqlim o'zgarishi va Ontologik xavf

Iqlim o'zgarishi bugungi kunda ekzistensial tahdid darajasiga ko'tarildi. Sanoat inqilobidan buyon o'rtacha haroratning ko'tarilishi biosferadagi gomeostazning (muvozanatning) buzilishiga olib keldi. Orol dengizi fojiasi bu borada mintaqaviy barqarorlikning buzilishi global tizimga qanday ta'sir qilishiga klassik misoldir. Faylasuf B. To'rayev yondashuviga ko'ra, bunday inqirozlar "ekologik migratsiya" va resurslar uchun mojarolar kabi ijtimoiy beqarorlikni keltirib chiqarmoqda.

3.3. Ijtimoiy tengsizlik va Inson kapitali falsafasi

Barqaror taraqqiyot faqat ekologiya emas, balki ijtimoiy adolatdir. Global dunyo aholisining eng boy 1% qismi global boylarning qariyb yarmini nazorat qilmoqda. Bunday disproporsiya barqarorlikning "ijtimoiy adolat" ustunini yiqitadi. I. Ergashev qayd etganidek, inson kapitalini (ta'lim, ma'naviyat) rivojlantirish global iste'mol madaniyatini o'zgartirishning yagona yo'lidir.

NATIJA: YANGI SIVILIZATSIYAVIY PARADIGMA

Tadqiqot natijasida global barqarorlikni ta'minlovchi quyidagi ustuvor yo'nalishlar aniqlandi:

1. **Yangi o'lchov birligi:** Taraqqiyot ko'rsatkichi endi faqat YaIM bilan emas, balki "Yashil YaIM" va "Inson kamoloti indeksi" bilan o'lchanishi shart.
2. **Texnologik simbioz:** Sanoat 4.0 va Sun'iy intellekt tabiatni ekspluatatsiya qilishga emas, balki resurslarni optimallashtirishga (masalan, "Aqlli qishloq xo'jaligi") yo'naltirilishi lozim.
3. **Global Mas'uliyat:** Milliy manfaatlardan ko'ra umumbashariy manfaatlarning ustuvorligi tan olinishi kerak. O'zbekistonning Orolbo'yi mintaqasini "Ekologik innovatsiyalar zonasi" deb e'lon qilishi bu boradagi amaliy falsafiy qadamdir.

XULOSA VA TAVSIYALAR

Global jarayonlar va barqaror taraqqiyot falsafasini tadqiq etish natijasida quyidagi fundamental xulosalarga kelindi:

Birinchidan, globallashtirish insoniyatni yagona ekzistensial makonga birlashtirgan bo'lsa-da, shu bilan birga sivilizatsiyaning tabiat bilan munosabatlaridagi tizimli inqirozini ham

yuzaga chiqardi. An'anaviy antropotsentrik dunyoqarash — insonni tabiatning mutloq hukmdori deb biluvchi yondashuv o'z umrini o'tab bo'ldi. Bugungi kunda insoniyatning omon qolishi bevosita Ekotsentrizm tamoyiliga, ya'ni tabiat bilan koevolyutsion (o'zaro uyg'un) rivojlanishga o'tishiga bog'liq.

Ikkinchidan, barqaror taraqqiyot shunchaki ekologik loyihalar majmuasi emas, balki yangi sivilizatsiyaviy paradigma hisoblanadi. Uning falsafiy asosi bo'lgan Noosfera nazariyasi inson ongi va ilmiy tafakkurini sayyoraviy jarayonlarni boshqaruvchi asosiy kuch sifatida belgilaydi. Bu jarayonda iqtisodiy o'sish ko'rsatkichlari (YaIM) ma'naviy-axloqiy qadriyatlar va ekologik xavfsizlik mezonlari bilan muvozanatlashishi shart.

Uchinchidan, barqarorlikning axloqiy o'zagi kelajak avlodlar oldidagi mas'uliyatdir. Hens Jonas ta'kidlaganidek, hozirgi avlodning harakatlari kelajakda inson hayotining davom etishiga xavf tug'dirmasligi lozim. O'zbekistonlik olimlar (N. Shermuhammedova, Q. Nazarov va b.) qayd etganidek, ushbu mas'uliyatni anglash uchun nafaqat texnologik innovatsiyalar, balki global miqyosdagi ma'naviy yangilanish va iste'mol madaniyatini isloh qilish talab etiladi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra quyidagi amaliy tavsiyalar ilgari suriladi:

1. Ijtimoiy-iqtisodiy sohada: "Chiziqli iqtisodiyot" modelidan "Sirkulyar (aylanma) iqtisodiyot" modeliga o'tishni jadallashtirish. Bunda resurslardan qayta foydalanish va chiqindisiz texnologiyalar barqaror rivojlanishning moddiy asosi bo'lib xizmat qiladi.

2. Ma'rifiy sohada: Uzluksiz ta'lim tizimiga "Barqaror rivojlanish etikasi" va "Ekologik falsafa" yo'nalishlarini kengroq integratsiya qilish. Bu orqali yosh avlodda tabiatni asrashni axloqiy burch sifatida ko'radigan dunyoqarashni shakllantirish zarur.

3. Siyosiy-diplomatik sohada: Orolbo'yi mintaqasi misolida ko'ringanidek, global ekologik muammolarni hal etishda xalqaro hamkorlikning yangi mexanizmlarini yaratish. O'zbekistonning "Yashil makon" va ekologik innovatsiyalar borasidagi tashabbuslarini global miqyosda ommalashtirish.

Xulosa qilib aytganda, barqaror taraqqiyot — bu insoniyatning o'z o'tmishidagi xatolaridan xulosa chiqarib, tabiat bilan "buyuk sulh" tuzishidir. Sivilizatsiyaning istiqboli insonning intellektual qudrati uning ma'naviy mas'uliyati bilan uyg'unlashgan taqdirdagina kafolatlanadi. Barqaror rivojlanish falsafasi bizga nafaqat bugungi kunning muammolarini yechishni, balki kelajak avlodlar uchun obod va xavfsiz sayyorani qoldirishni o'rgatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent: "O'zbekiston", 2021.
2. Shermuhammedova N. Falsafa va fan metodologiyasi. – Toshkent: "Noshir", 2009.
3. Nazarov Q. Falsafa asoslari. – Toshkent: "O'zbekiston", 2005.
4. Laylo, Ruzikulova. "SUNIY INTELLEKT VA AKADEMIK INGLIZ TILINI ORGANISH." *BILGI ÇEŞMESI* 2.4 (2026): 58-64.
5. Laylo, R. (2026). SUNIY INTELLEKT VA AKADEMIK INGLIZ TILINI ORGANISH. *BILGI ÇEŞMESI*, 2(4), 58-64.

6. Laylo, Ruzikulova. "SUNIY INTELLEKT VA AKADEMIK INGLIZ TILINI ORGANISH." *BILGI ÇEŞMESI* 2.4 (2026): 58-64.
7. Laylo, R. (2026). SUNIY INTELLEKT VA AKADEMIK INGLIZ TILINI ORGANISH. *BILGI ÇEŞMESI*, 2(4), 58-64.
8. Nomozov Xurshid. "AXBOROT XURUJI VA OGOHLIK TUSHUNCHASI MAZMUN-MOHİYATI." *CONFERENCE OF ADVANCE SCIENCE & EMERGING TECHNOLOGIES*. Vol. 1. No. 7. 2026.
9. NOMOZOV XURSHID SHAVKAT O'G'LI. "INTERNET-MAKON MOHIYATI, GENEZISI VA ZAMONAVIY TARKIBI." *TANQIDIY NAZAR, TAHLILY TAFAKKUR VA INNOVATSION G 'OYALAR* 1.2 (2024): 48-51.
10. NOMOZOV XURSHID SHAVKAT O'G'LI "AXBOROT XURUJINING O'SMIRLAR HAYOTIGA TA'SIRI." *QO'QON UNIVERSITETI XABARNOMASI* (2023): 1285-1287.
11. Nomozov, Xurshid (2024). JAMIYATDA INTERNET-MAKON KONTENTLARI TA'SIRIDA SODIR BO 'LAYOTGAN NEGATIV IJTIMOYILASHUV SHAKLLARI. *TANQIDIY NAZAR, TAHLILY TAFAKKUR VA INNOVATSION G 'OYALAR*, 1(2), 52-58.
12. Xurshid, Nomozov. "AXBOROT XURUJLARINING MANBALARI, ULARNING IJTIMOY MUHITDA AMALGA OSHISH USULLARI." *Ta'limda raqamli texnologiyalarni tadbiq etishning zamonaviy tendensiyalari va rivojlanish omillari* 41 (2025): 632-636.
13. Nomozov, Xurshid. "INTERNET-MAKON MOHIYATI, GENEZISI VA ZAMONAVIY TARKIBI." *Farg'ona davlat universiteti*, (3) (2023): 67-67.
14. Nomozov, Xurshid. "INTERNET-MAKON RESURLARIDAN FOYDALANISH SOHALARI." *Development and innovations in science* 2 (2023): 8-14.
15. Omonov, Bakhodir. "The Expression of Geopolitical Knowledge in the Works "the City of Virtuous People" and "India"." *JournalNX* 9.6 (2023): 16-20.
16. OMONOV, Bahodir. "'DASTUR UL-MULUK" VA "SADDI ISKANDARIY" ASARLARIDA GEOSIYOSIY QARASHLAR." *«ACTA NUUZ»* 1.1.2 (2024): 180-183.
17. Omonov, Bakhodir. "The use of water resources in the center of environmental policy in the region." *The Fifth International Conference on History and Political Sciences*. 2015.
18. Omonov, Bakhodir Nurillaevich, Go'zal Aralovna Ochilova, and Sitora Ayonovna Azamova. "Specific characteristics of the ecological environment in uzbekistan." *World of Scientific news in Science* 1 (2023): 15-28.
19. Omonov, Bahodir. "Problems And Consequences Of Water Deficiency In Central Asia." *Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry* 12.8 (2021).
20. Kenjayev, Zarmamat, Megliyev Azamat, and Jalilov Ixtiyor G'aniyevich. "NOGIRONLIGI BO 'LGAN SHAXSLAR HUQUQLARI: INKLYUZIV JAMOAT SARI." *TA'LIM, TARBIYA VA INNOVATSIYALAR JURNALI* 2.6 (2026): 82-86.
21. Kenjayev, Zarmamat, Abdullayev Xurshid, and Jalilov Ixtiyor G'aniyevich. "INSON HUQUQLARI VA MAJBURIY MEHNAT." *TA'LIM, TARBIYA VA INNOVATSIYALAR JURNALI* 2.6 (2026): 100-104.

22. Kenjayev, Z., Xurshid, A., & G'aniyevich, J. I. (2026). INSON HUQUQLARI VA MAJBURIY MEHNAT. *TA'LIM, TARBIYA VA INNOVATSIYALAR JURNALI*, 2(6), 100-104.

23. Kenjayev, Zarmamat, Tog'aymurodov Donyor, and Jalilov Ixtiyor G'aniyevich. "RAQAMLI DAVRDA INSON HUQUQLARI: SHAXSIY MA'LUMOTLAR DAXLSIZLIGI VA SO 'Z ERKINLIGI MUAMMOLARI". *TA'LIM, TARBIYA VA INNOVATSIYALAR JURNALI* 2.6 (2026): 94-99.

24. Kenjayev, Z., Donyor, T. A., & G'aniyevich, J. I. (2026). RAQAMLI DAVRDA INSON HUQUQLARI: SHAXSIY MA'LUMOTLAR DAXLSIZLIGI VA SO 'Z ERKINLIGI MUAMMOLARI". *TA'LIM, TARBIYA VA INNOVATSIYALAR JURNALI*, 2(6), 94-99.

25. Kenjayev, Zarmamat, Baxodirov Nursulton, and Jalilov Ixtiyor G'aniyevich. "AYOLLARNING HUQUQLARI VA GENDER TENGLIGI." *TA'LIM, TARBIYA VA INNOVATSIYALAR JURNALI* 2.6 (2026): 110-114.

26. Kenjayev, Z., Nursulton, B., & G'aniyevich, J. I. (2026). AYOLLARNING HUQUQLARI VA GENDER TENGLIGI. *TA'LIM, TARBIYA VA INNOVATSIYALAR JURNALI*, 2(6), 110-114.

27. Jalilov, Ikhtiyor. "National "Kurash": History and Contemporary (On the Example of the Uzbek People)." *Procedia of Social Sciences and Humanities* 1 (2021): 360-363.

28. Sayxonovna, Maksadova Mexriniso, and Ismatova Oyimsiluv Rahimberdiyevna. "TALABA YOSHLARNI OILAVIY HAYOTGA TAYYORLASHNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI." *TA'LIM, TARBIYA VA INNOVATSIYALAR JURNALI* 2.6 (2026): 105-109.

29. Sayxonovna, Maksadova Mexriniso. "OSMIRLARNING MUSTAQIL QAROR QABUL QILISH QOBILIYATINI RIVOJLANTIRISH." *TA'LIM, TARBIYA VA INNOVATSIYALAR JURNALI* 2.6 (2026): 87-93.

30. Sayxonovna, Maksadova Mexriniso. "PEDAGOGIK MULOQOTNING VA UNING O 'ZIGA XOS PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI." *TA'LIM, TARBIYA VA INNOVATSIYALAR JURNALI* 2.6 (2026): 121-126.

31. SHOMURODOV, Kh F., and B. Sh KHABIBULLAEV. "Investigation of changes in the species composition within the plant community containing relict shrub *Moluccella bucharica* for half a century." *Malayan Nature Journal* 74.1 (2022).

32. Рузиев, Ахрор Эватович. "СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД К ОПРЕДЕЛЕНИЮ ТЕРПИМОСТИ И ИНТОЛЕРАНТНОГО ПОВЕДЕНИЯ У РАННИХ ПОДРОСТКОВ." *Проблемы науки* 6 (65) (2021): 106-112.

33. Рузиев, Ахрор, Бобур Шодиев, and Камила Абдуллаева. "История педагогики, цель и задачи теории воспитания человека." *Общество и инновации* 2.4/S (2021): 666-672.

34. Evatovich, Ruziyev Axror. "Oilada yoshlarni tolerant madaniyatli qilib tarbiyalashda besh muhim tashabbus ijtimoiy-psixologik omil sifatida." *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences* 1.3 (2021): 242-252.

35. Рузиев, Ахрор Эватович. "ИЖТИМОЙ-ПСИХОЛОГИК ЁНДОШУВ АСОСИДА ИЛК ЎСПИРИНЛАРДА ТОЛЕРАНТЛИК ВА ИНТОЛЕРАНТЛИК ХУЛҚИНИ АНИҚЛАШ." *PSIXOLOGIYA* Учредители: Бухарский государственный университет 1: 197-202.

36. Evatovich, Ruziyev Axror. "O 'QITUVCHI VA TALABALAR O 'RTASIDAGI RAQAMLI KOMMUNIKATSIYA." «НАДЕЖДА НАЦИИ» МЕЖДУНАРОДНОГО НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКОГО КОНКУРС 1.1 (2024).

37. Evatovich, Ruziev Akhror. "SOCIO-PSYCHOLOGICAL BASIS FOR DETERMINING TOLERANCE AND INTOLERANT BEHAVIOR IN EARLY ADOLESCENT CHILDREN." *Вестник науки и образования* 6-2 (126) (2022): 89-94.

38. Ruziev, A. Kh. "SOCIO-PSYCHOLOGICAL BASIS FOR DETERMINING TOLERANCE AND INTOLERANT BEHAVIOR IN EARLY ADOLESCENT CHILDREN." *ВЕСТНИК НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЯ* Учредители: Олимп: 89-94.

39. Ruziev, A. Kh. "Concerning the organization of all-year-round agriculture in Tajikistan." (2014): 65-67.